

Jaunuolių delinkventinis elgesys Lietuvoje: ką atskleidžia naujas delinkvencijos ir viktimizacijos tyrimas?

AUŠRA POCIENĖ, JOLANTA ALEKNEVIČIENĖ, VAIDAS KALPOKAS

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos ir socialinio darbo institutas, Universiteto g. 9, 01513 Vilnius, Lietuva

El. paštas: ausra.pociene@fsf.vu.lt; jolanta.alekneviene@fsf.vu.lt; vaidas.kalpokas@fsf.vu.lt

Straipsnyje, remiantis tarptautinio jaunimo delinkvencijos ir viktimizacijos kiekybinio tyrimo ISRD, kuris Lietuvoje atliktas 2006 m., 2013 m. ir 2022 m., duomenimis, nagrinėjamas jaunuolių, gimusių po 1990-ųjų metų Lietuvoje, turinio ir smurtinio pobūdžio delinkventinis elgesys. Keliant klausimą, kaip keitėsi šio pobūdžio delinkventinio elgesio dinamika, kiek ji atliepė registruotų nepilnamečių nusikalstamų veikų tendencijas bei kiek lytis išliko kaip delinkventinį elgesį diferencijuojantis veiksnys, straipsnyje lyginamos trijų amžiaus kohortų, jaunuolių, gimusių 1991–1993 m., 1998–2000 m. ir 2007–2009 m., apklausų duomenys. Tyrimo rezultatai atskleidė delinkventinio elgesio tarp kohortų skirtumus, o naujausio tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad 2007–2009 m. gimusiųjų amžiaus kohortoje delinkventinis elgesys būdingas tiek vaikinams, tiek merginoms, ir šie jaunuoliai labiau pasižymi turinio, o ne smurtinio pobūdžio delinkventiniu elgesiu.

Raktažodžiai: jaunuolių delinkventinis elgesys Lietuvoje, vagystės, smurtas, tarptautinis ISRD tyrimas

ĮVADAS

Nors nepilnamečių nusikaltimai sukelia emocingas visuomenės reakcijas, reguliarių ir kompleksinių nepilnamečių delinkventinio elgesio problematiką nagrinėjančių tyrimų Lietuvoje nėra daug. Kriminologai pastebi, kad nepilnamečių nusikaltimai netgi apibūdinami kaip viena svarbiausių visuomenės problemų, keliančių grėsmę visuomenės ar valstybės ateičiai (Sakalauskas ir kt. 2022: 102). Tačiau tokias „sveiko proto“ žinias neretai paneigia duomenimis grįstos mokslininkų išvados. Nepilnamečių nusikaltimus tiriančios autorios (Payne, Piquero 2020) atkreipia dėmesį, kad pasaulyje jau nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio mažėja registruotų nusikaltimų skaičius ir lygis. Reiškiny, prasidėjus JAV ir Kanadoje, vėliau persikėlė į Vakarų Europą bei pasiekė kai kurias Azijos ir Ramiojo vandenyno regiono valstybes. Ir nors šio mažėjimo intensyvumas ir laikotarpiai skirtingose valstybėse skyrėsi, tačiau turėjo vieną bendrą ypatumą: nusikaltimų skaičiaus ir lygio rodikliai labiausiai mažėjo jauniausioje populiacijos dalyje. Todėl kai kuriuose šiuolaikiniuose tyrimuose „nusikaltimų krytis“ netgi vadinamas „jaunimo nusikaltimų kryčiu“ (angl. *youth crime-drop*), nes

manoma, kad taip tiksliau atspindima šio reiškinio esmė (Matthews, Minton 2018; Payne, Piquero 2020). Tačiau šį reiškinį nagrinėję autoriai atkreipia dėmesį, kad jo negalima laikyti nei universaliu, nei homogenišku, nes jis pasireiškia įvairiais būdais skirtingose valstybėse ir regionuose (nusikaltimų rūšių struktūros, laiko ir kitais aspektais). Todėl tokie pasireiškimai negali būti aiškinami kaip kokios nors vieningos ir universalios priežasties pasekmė (van Dijk, Tseloni 2012). Išskiriamos tokios šio mažėjimo prielaidos ir veiksniai: (1) Nusikalstamų veikų registravimo pokyčiai; (2) Populiacijos sudėties pokyčiai (Donohue, Levitt 2019); (3) Ekonominės gerovės augimas; (4) Narkotikų rinkų pokyčiai (Morgan 2014); (5) Policijos veiklos pokyčiai (Zimring 2011); (6) Padidėjusi sekurizacija (Aebi, Linde 2010; Farrell ir kt. 2011); (7) Rizikingo elgesio mažėjimas.

Kyla klausimas, kaip atrodo Lietuvos atvejis šiame kontekste. Juolab kad 1990-aisiais atkūrus nepriklausomybę, kardinaliai keitėsi politinė santvarka ir ekonominė sistema. Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis ir keleri metai po jo pasižymėjo augančiu registruotų nusikaltimų lygiu (1990 m. 100 tūkst. gyventojų teko 1 003 užregistruotos nusikalstamos veikos, 2000 m. – 2 345, o 2004 m. – 2 711). Vėliau buvo matomas bendras registruotų nusikalstamų veikų mažėjimas. Be to, pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis išsiskyrė santykinai aukštu smurtinių nusikaltimų lygiu. Pavyzdžiui, 1994 m. pasižymėjo neproporcingai didesne nužudymų dalimi pagal bendrą nusikaltimų skaičių (0,9 proc.), 2004 m. ji sumažėjo iki 0,4 proc., o nuo 2012 m. šis lygis sugrįžo prie „normalaus“ ir svyruoja apie 0,2–0,3 proc. Monografijos „Nužudymai Lietuvoje“ (Čepas ir kt. 2018) autoriai, atlikę išsamią analizę, priėjo prie išvados, kad nepriklausomybės pradžioje patologiškai nužudymų lygį lėmė bendri socialiniai ekonominiai rodikliai, kurių gerėjimas galimai lėmė nužudymų mažėjimą vėliau. Kaip šiame kontekste atrodo jauniausioji visuomenės grupė? Nepilnamečių registruotų nusikaltimų duomenys atliepia bendrąsias tendencijas: nuo 2000-ųjų matomas nusikalstamų veikų, kurių padarymu įtariamai nepilnamečiai, mažėjimas. Didžiausia šio rodiklio reikšmė buvo užfiksuota 1999 m. – 5 519 veikų. Vėliau su nedideliais svyravimais šis skaičius ėmė tendencingai mažėti. Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenimis¹, 2022 m. Lietuvoje užregistruotos 905 nusikalstamos veikos, kurių padarymu įtariamai (kaltinami) nepilnamečiai. Šis skaičius buvo mažiausias per visą Lietuvos atkurtos nepriklausomybės laikotarpį. Panaši tendencija ir nustatytų nepilnamečių (asmenų), įtariamų / kaltinamų nusikalstamų veikų padarymu, dinamikoje. Daugiausia (4 232 asmenys) tokių nepilnamečių buvo 2003 metais, vėliau šis skaičius mažėjo ir 2022 m. buvo mažiausias per visą laikotarpį – 631 asmuo. Vertinant santykiniais dydžiais, nors pokyčiai ne tokie ryškūs, taip pat matomos mažėjimo tendencijos. Lietuvos kriminologai pastebi, kad nuo 2017 m. ryškesnį mažėjimą lėmė smulkių vagysčių dekriminalizavimas² (Sakalauskas ir kt. 2021: 179), nors vagysčių mažėjimas fiksuojamas jau nuo 2000-ųjų metų. Mokslininkų pastebėjimu, nepilnamečių padaromų nusikalstamų veikų struktūra pastaruosius keliolika metų

¹ Nusikalstamų veikų žinybinis registras: <https://ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos>

² Nuo 2015 m. sausio 1 dienos įsigaliojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimas, kuriuo nuo 1 MGL iki 3 MGL buvo padidinta minimali vagystės kaip nusikalstamos veikos riba. Po šio pakeitimo minimali suma, nuo kurios kyla baudžiamoji atsakomybė už vagystę pinigine išraiška padidėjo nuo 38 iki 114 eurų, o nuo 2018 m. – iki 150 eurų (2018 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu MGL buvo padidintas nuo 38 iki 50 eurų). Žinant, kad smulkios vagystės sudaro didelę registruotos nepilnamečių delinkvencijos dalį, toks baudžiamojo kodekso pakeitimas turėjo gerokai sumažinti nusikalstamų veikų registre užregistruojamų vagysčių skaičių.

mažai keitėsi – maždaug du trečdalius šių veikų sudarė įvairios vagystės, fizinio skausmo sukėlimas, nežymūs sveikatos sutrikdymai bei viešosios tvarkos pažeidimai (Ten pat: 182). Taip pat pabrėžiama, kad 1993–2021 m. didžioji dauguma (per 90 proc.) nepilnamečių, įtariamų / kaltinamų padarius nusikalstamas veikas, buvo vaikinai. Didžiausia merginų dalis (10,9 proc.) buvo užfiksuota 2012 m. Taigi statistiniai duomenys rodo, kad registruotų nepilnamečių nusižengimų Lietuvoje mažėja.

Kriminologai jau senokai sutaria (Conklin 1989; Barlow 1990; Sakalauskas 2011), kad registruotos nusikalstamos veikos neatskleidžia latentinės reiškinio dalies, o veikiau parodo baudžiamosios justicijos darbo rezultatus: kiek veikų buvo pastebėta, užregistruota, iširta, priimti apkaltinamieji nuosprendžiai, ir fiksuoja tik rimčiausius ir pavojingiausius atvejus. Todėl norint gauti išsamesnį jaunuolių nusižengimų vaizdą, verta pasitelkti ir kitus duomenų šaltinius – sociologinius / kriminologinius tyrimus, besiremiančius ne baudžiamąja teisiene „nepilnamečių teisės pažeidėjų“, o platesne sociologine / kriminologine „delinkvencijos“ samprata.

Delinkvencijos tyrimai kriminologijoje buvo ypač vystomi XX amžiaus viduryje–antroje pusėje. Jos prigimties aiškinimai įvairuoja nuo deterministinio požiūrio, ištakas įžvelgiant prigimtinėse fizinėse ir psichosmatinėse individo savybėse (Glueck, S., Glueck, E. 1956); priklausymo deviantinei subkultūrai, susiformavusiai socialinio sluoksniu pagrindu (Cohen 1955; Cloward, Ohlin 1961); kontrolės stygiaus (Hirschi 1969) iki delinkvento suvokimo kaip racionalaus veikėjo, nuolat dreifuojančio tarp normų pažeidimo ir jų laikymosi (Sykes, Matza 1957; Matza 1969, 1995). Tačiau nepaisant skirtingo delinkvencijos priežasčių aiškinimo, sutariama, kad tai pilnametystės amžiaus nesulaukusių jaunuolių daromi socialinių normų pažeidimai: „*Delinkvencija – tai teisinių ir socialinių normų pažeidimai, kuriuos daro nepilnamečiai / paaugliai. Šių jaunuolių veikų negalima prilyginti nusikalstamoms, kurias daro suaugusieji, nes tokie pažeidimai byloja apie asmenybės nebrandumą, o ne polinkį nusikalstamam elgesiui.*“ (Кернер 1998). Taigi, šiame straipsnyje nagrinėjama delinkvencija ir žvelgiama plačiau nei vien registruotos nusikalstamos veikos, kurių padarymu įtariamai ar kaltinami nepilnamečiai. Pažymėtina, kad dėmesys sutelkiamas į smurtinio ir turtinio pobūdžio jaunuolių nusižengimus, kurie nėra homogeniški reiškiniai – jiems būdingos ir skirtingo pobūdžio nusižengimų tendencijos.

Platesnio masto kiekybiniai kriminologiniai tyrimai apie jaunuolių delinkvenciją Lietuvoje atlikti 2006 m. ir 2013 m., vykdant tarptautinį jaunimo delinkvencijos ir viktimizacijos tyrimą (*International Self-Report Delinquency Study*, toliau – ISRD, žr. kitą skyrių). Šio tęstinio tyrimo metu sukaupti duomenys dar 2015 m. monografijos „Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai“ autoriams leido priėti prie išvados, kad tarp jaunuolių 2006–2013 m. reikšmingai sumažėjo smurtinio pobūdžio pažeidimų: grupinių muštynių, ginklo nešiojimo, kūno sužalojimo lazda ar peiliu ir plėšimo. Taip pat pastebėta, kad apskritai delinkventinio elgesio tarp jaunuolių nedaugėjo (Justickaja ir kt. 2015: 190).

Šio straipsnio tikslas – remiantis naujo tarptautinio ISRD tyrimo, Lietuvoje atlikto 2022 m., duomenimis, įvertinti, ar ir kaip keitėsi jaunuolių turtinio ir smurtinio pobūdžio delinkventinis elgesys, nagrinėjant 13–15 m. amžiaus Vilniaus ir Šiaulių moksleivių, atstovaujančių trims amžiaus kohortoms (gimusieji 1991–1993 m., 1998–2000 m. ir 2007–2009 m.), patirtis. Kartu siekiama įvertinti, kiek lytis buvo ar yra elgesį diferencijuojantis veiksnys trijose amžiaus kohortose, kiek moksleivių apklausų duomenys atkartoja bendrąsias registruotų nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami nepilnamečiai, tendencijas.

DELINKVENTINIO ELGESIO MATAVIMO METODIKA

Tarptautinis jaunimo delinkvencijos ir viktimizacijos ISRD tyrimas atliekamas nuo 1992 m. kas septynerius–dvylika metų, į kurį įsitraukia vis daugiau pasaulio valstybių. Šiuo metu yra įvykusios trys: ISRD1 (dalyvavo 13 šalių), ISRD2 (dalyvavo 31 šalis), ISRD3 (dalyvavo 35 šalys), ir baigiasi ketvirtoji ISRD4 (dalyvauja apie 50 šalių) tyrimų banga. Lietuva šiame tyrime yra dalyvavusi jau tris kartus: 2006 m. – ISRD2, 2013 m. – ISRD3 ir 2022 m. – ISRD4.³

ISRD tyrimas atliekamas kiekybinės apklausos būdu šalies mokyklose, taikant pranešimo apie save (*self report*) metodą. Atsitiktinės daugiapakopės atrankos vienetai: miestas ir klasė. Siekiant duomenų palyginamumo tarp šalių, tarptautiniame tyrime taikomas principas apklausai pasirinkti didžiausią ir vieną iš didžiųjų šalies miestų. Kartu valstybėms suteikiama laisvė pagal galimybes įtraukti daugiau vietovių ir atlikti platesnio masto apklausas. Kiekvienoje ISRD bangoje nustatyti skirtingi moksleivių amžiaus rėžiai. Lietuva, dalyvaudama ISRD tyrime, yra atlikusi tris apklausus: ISRD2 – 2006 m. apklausta daugiau nei 2 100 (7–9 klasių) moksleivių Vilniuje ir Šiauliuose; ISRD3 – 2013 m. apklausta daugiau nei 2 700 (7–9 klasių) moksleivių Vilniuje, Šiauliuose, Kretingoje, Plungėje ir Telšiuose; ISRD4 – 2022 m. apklausta daugiau nei 1 800 (7–11 klasių) moksleivių Vilniuje ir Šiauliuose. Tyrimas atliktas laikantis etikos reikalavimų (2022 m. gauti tėvų sutikimai, užtikrintas anonimiškumas ir savanoriškas dalyvavimas).⁴ Visų trijų apklausų statistinė paklaida neviršija 3 proc.

Siekiant korektiško duomenų lyginimo, šiame straipsnyje analizei panaudoti tik Vilniaus ir Šiaulių miestų 13–15 m. amžiaus moksleivių atsakymai. Taigi tekste pateikiami duomenys skaičiuoti nuo šių imčių: 2006 m. – 1 429 (47,4 proc. vaikinių, 52,5 proc. merginų, vienas respondentas lyties nenurodė), 2013 m. – 1 800 (49,8 proc. vaikinių, 50,2 proc. merginų), 2022 m. – 1 173 (50,4 proc. vaikinių, 49 proc. merginų, 7 respondentai lyties nenurodė) ir atspindi tris amžiaus kohortas: (1) gimusieji 1991–1993 m.; (2) gimusieji 1998–2000 m.; (3) gimusieji 2007–2009 m.

ISRD tyrime delinkventinio elgesio paplitimas matuojamas per visą gyvenimą ir per pastaruosius 12 mėnesių. Siekiant išvengti respondentų atminties spragų ir dėl 2020–2021 m. COVID-19 sukeltos pandemijos veiksnio (daugelis veiklų viešosiose erdvėse buvo apribotos), straipsnyje nagrinėjami jaunuolių atsakymai į klausimus apie delinkventinį elgesį per visą jų gyvenimą.

Kiekvienoje iš ISRD apklausų moksleivių buvo klausama apie tam tikrus neteisėtus laikomus dalykus, kuriuos kartais daro jauni žmonės. Šių nusižengimų formuluotės klausimynuose yra jaunuoliams suprantama kalba pateikti nusižengimų aprašymai. Kadangi tyrime dalyvavo valstybės, kurių teisinis baudžiamųjų ir administracinių veikų reglamentavimas yra skirtingas, formuluojant klausimus ir siekiant gautų duomenų palyginamumo ieškota „bendro vardiklio“, kuo labiau atspindinčio vieno ar kito į klausimyną įtraukto nusižengimo esmę. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad skirtingose tyrimo bangose kai kurių klausimų formuluotės nebuvo visiškai identiškos (žr. 1 priedą).

Analizei pasirinkti klausimai, pasikartoję visose trijose ISRD2, ISRD3 ir ISRD4 bangose (žr. 1 priedą). Turtinio pobūdžio nusižengimams matuoti pasirinkti klausimai apie: (1) Vagystes iš parduotuvių; (2) Vagystes įsibraunant į patalpas; (3) Motociklo, automobilio

³ Lietuva buvo viena pirmųjų valstybių, surinkusi ISRD4 tyrimo duomenis (kitose šalyse dar tik baigiamas duomenų rinkimo etapas), todėl tarptautinis duomenų palyginimas rengiant šį straipsnį dar nėra įmanomas. Straipsnyje analizuojami tik nacionaliniai duomenys.

⁴ 2006 m. ir 2013 m. ISRD2 ir ISRD3 tyrimus Lietuvoje atliko Lietuvos teisės instituto (dabar Lietuvos sociologinio mokslų centro Teisės institutas) mokslininkai, 2022 m. ISRD4 – Vilniaus universiteto mokslininkai.

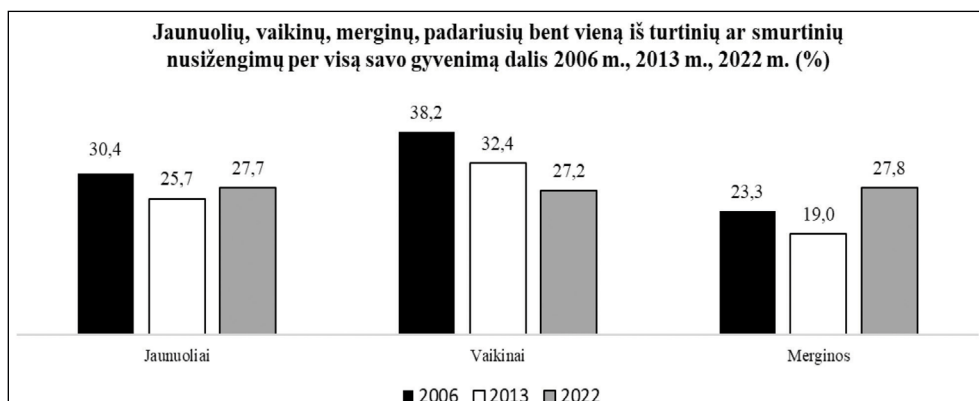
vagystes; (4) Plėšimus, turto prievartavimus; (5) Vandalizmą. Smurtinio pobūdžio nusižengimams matuoti pasirinkti klausimai apie: (6) Grupines muštynes; (7) Užpuolimus, kūno sužalojimus; (8) Ginklo nešiojimą. Dėl ginklo nešiojimo pastebėtina, kad nors pateikti klausimai tiesiogiai nerodo smurtinių jaunuolių ketinimų, vis dėlto jie gali būti laikomi jaunuolių į(si)traukimo į smurtinę aplinką indikatoriais.

Svarbu paminėti ir tyrimo ribotumus. Pirma, moksleivių apklausos neatspindi sunkiausių nusižengimų ir neatskleidžia patirties tų jaunuolių, kurie yra iškritę iš mokymosi proceso, t. y. nelanko mokyklos, yra socializacijos centruose ar įkalinimo įstaigose, todėl vertinant rezultatus svarbu į tai atsižvelgti. Antra, šis tyrimas neapėmia visos galimos delinkvencijos, o tik išimtinai turtinio ir smurtinio pobūdžio nusižengimus. Todėl kalbėti apie visą galimą delinkvencijos struktūrą ar jos pokyčius tarp skirtingų, straipsnyje minimų amžiaus kohortų, negalima. Galiausiai pažymėtina, kad tyrimas reprezentuoja Vilniaus ir Šiaulių miestų moksleivius, todėl rezultatai negali būti generalizuoti nacionaliniu mastu, tačiau jie sudaro pagrindą kalbėti apie galimas tendencijas tarp Lietuvos didmiesčių moksleivių.

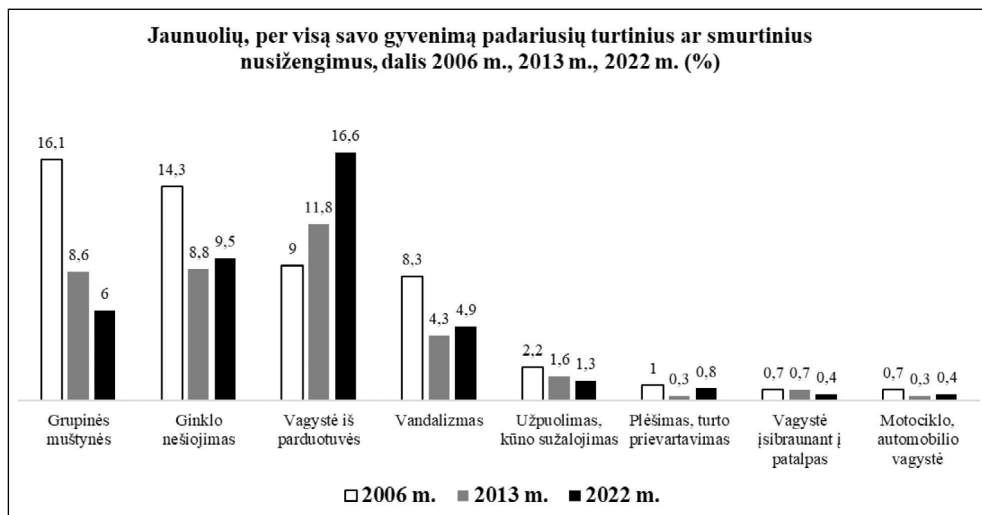
TURTINIO IR SMURTINIO POBŪDŽIO DELINKVENTINIO ELGESIO TENDENCIJOS

Kalbant apie turtinius ir smurtinius nusižengimus ir nagrinėjant, kiek Vilniaus ir Šiaulių moksleivių padarė bent vieną iš aštuonių nusižengimų (žr. 1 pav.) per visą savo gyvenimą, matyti, kad per šešiolika metų delinkventinis elgesys tarp jaunuolių šiek tiek sumažėjo ar liko toks pats (įvertinant paklaidą): 30,4 proc. 2006 m. ir 27,7 proc. 2022 m. Tačiau žvelgiant pagal lytis – tendencijos skirtingos. Vaikinių delinkvencija tolygiai mažėjo, o merginų – iš pradžių sumažėjo (2013 m.), o laikotarpio pabaigoje (2022 m.) vėl išaugo. 2022 m. abi lytys kone susilygino: kiek dažniau nei kas ketvirtas (-a) vaikinai / mergina atsakė, kad padarė bent vieną iš minėtų turtinių ar smurtinių nusižengimų per visą savo gyvenimą. Tačiau reikia pabrėžti, kad šie skaičiai neatspindi delinkvencijos pločio (kiek skirtingų nusižengimų padaroma) ir intensyvumo (kaip dažnai kiekvienas iš jų).

Žvelgiant, kokia buvo nusižengimų dinamika per šešiolika metų pagal aštuonis nusižengimus, didžiausi pokyčiai matomi keturiose srityse (žr. 2 pav.): (1) daugiau nei perpus sumažėjo moksleivių, dalyvavusių grupinėse muštynėse, dalis; (2) ne taip žymiai, bet sumažėjo

1 pav. Jaunuolių, vaikinių ir merginų, padariusių bent vieną iš turtinių ar smurtinių nusižengimų per visą savo gyvenimą 2006 m., 2013 m. ir 2022 m., dalis (%)

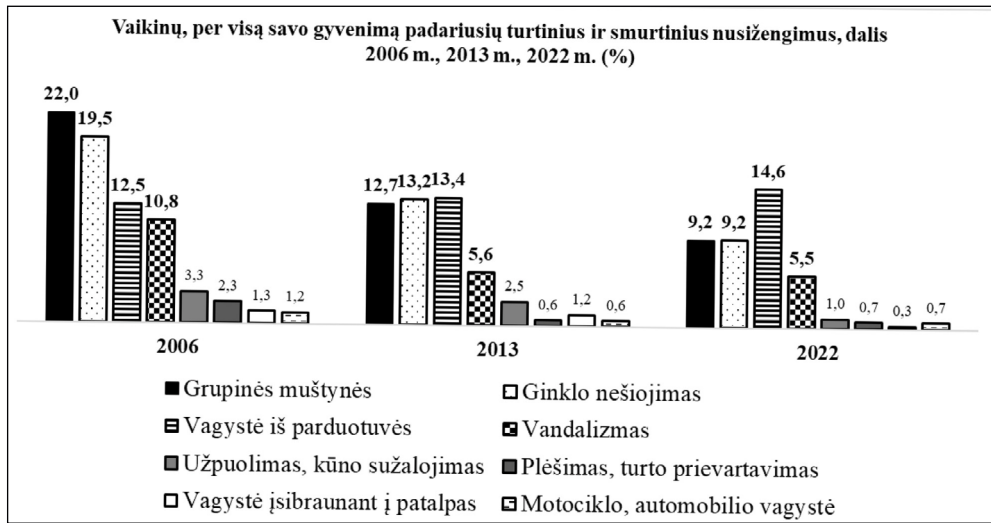
2 pav. Jaunuolių, per visą savo gyvenimą padariusių turtinius ar smurtinius nusizengimus, dalis 2006 m., 2013 m., 2022 m. (%)

besinešiojančių ginklų dalis; (3) beveik dukart padaugėjo ką nors pavogusių iš parduotuvių dalis; (4) beveik perpus sumažėjo jaunuolių, pasisakiusių apie vandališką elgesį. Apie šiuos nusizengimus apklausų metu jaunuoliai pasisakė dažniausiai, kiti (užpuolimas, plėšimas, vagystė įsibraunant į patalpas ir kt.) buvo aktualūs kur kas mažesnei daliai jaunuolių – vienam ar dviem iš šimto. Taigi, 2006 m. jaunuolių delinkvencijoje dominavo smurtinio pobūdžio nusizengimai (grupinės muštynės, ginklo nešiojimas), 2013 m. galima laikyti pereinamuoju etapu, o 2022 m. tipiniu jaunuolių nusizengimu tampa vagystės iš parduotuvių.

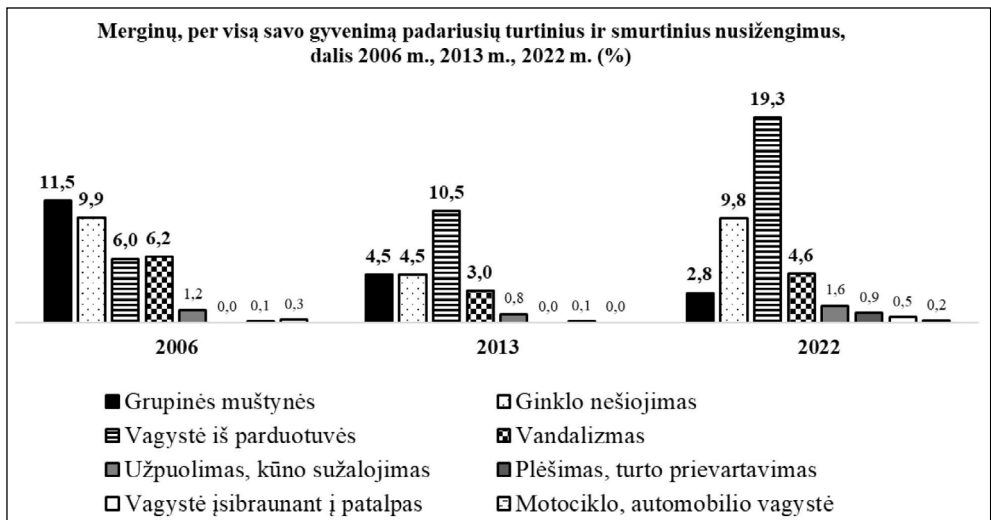
Pastebėtina, kad bendros jaunuolių delinkventinio elgesio tendencijos apima atskirų lyčių – vaikinių ir merginų – elgesio pokyčius, kurie nėra vienodi. Vaikinių, padariusių nusizengimus, nors lėtai, bet tolygiai mažėja, o štai merginų tendencijos nepastovios, padariusių bent vieną nusizengimą dalis 2022 m. yra kiek didesnė nei buvo 2006 m. Todėl verta pažvelgti, ar egzistuoja lyčių skirtumai pagal atskirus nusizengimus.

Kalbant apie turtinio pobūdžio nusizengimus ir žvelgiant į 3 ir 4 pav. duomenis, matyti, kad tiek vaikinių, tiek merginų grupėse tokie nusizengimai kaip vagystė įsibraunant į patalpas, plėšimas / turto prievartavimas, motociklo / automobilio vagystė nebuvo dažni. Apie jų padarymą prisipažino vos keli procentai Vilniaus ir Šiaulių moksleivių per visas tris apklausas. Savo procentine dalimi turtinių nusizengimų kontekste išsiskiria vandalizmas, kuris patenka tarp keturių dažniausiai jaunuolių (tiek vaikinių, tiek merginų) daromų nusizengimų per tris apklausų bangas. Tačiau vaikinių grupėje vandalizmo sumažėjimas yra žymesnis (nuo 10,8 proc. 2006 m. iki 5,5 proc. 2022 m.), tarp merginų pokytis nebuvo toks akivaizdus, o procentinės dalies svyravimai artimi statistinei paklaidai (atitinkamai: 2006 m. – 6,2 proc., 2013 m. – 3 proc., 2022 m. – 4,6 proc.).

Libiausiai išsiskiria vagystės iš parduotuvių – tai pats dažniausias turtinio pobūdžio nusizengimas tarp Vilniaus ir Šiaulių moksleivių. Per visus tris laikotarpius dažniau nei kas dešimtas (2006 m. – 12,5 proc., 2013 m. – 13,4 proc. ir 2022 m. – 14,6 proc.) vaikinai atsakė,

3 pav. Vaikinų, per visą savo gyvenimą padariusių turtinius ir smurtinius nusizengimus, dalis 2006 m., 2013 m., 2022 m. (%)

4 pav. Merginų, per visą savo gyvenimą padariusių turtinius ir smurtinius nusizengimus, dalis 2006 m., 2013 m., 2022 m. (%)

kad yra ką nors pavogęs iš parduotuvės. Tačiau merginų grupėje matomas šių nusizengimų „šuošis“ – vagysčių iš parduotuvės išaugo tris kartus: nuo 6 proc. 2006 m. iki 19,3 proc. 2022 m. Matyti, kad laikotarpio pabaigoje (2022 m.) merginos dažniau (beveik kas penkta) nei vaikinai (beveik kas septintas) pasisakė kažką pavogusios iš parduotuvės.

Nagrinėjant smurtinio pobūdžio nusižengimus – grupinės muštynės, ginklo nešiojimas, užpuolimas / kūno sužalojimas – taip pat išryškėja skirtumai tarp lyčių. Vaikinių grupėje, lyginant 2006–2022 m. duomenis, visų jų sumažėjo beveik perpus, pavyzdžiui: grupinių muštynių – nuo 22 proc. iki 9,2 proc., ginklo nešiojimas – nuo 19,5 proc. iki 9,2 proc., užpuolimas, kūno sužalojimas – nuo 3,3 proc. iki 1 proc. Ir šis mažėjimas buvo tolygus.

Skirtingai, merginų grupėje smurtinio pobūdžio nusižengimų tendencijos varijavo. Kaip ir vaikinių grupėje tolygiai mažėjo grupinių muštynių, atitinkamai: 11,5 proc., 4,5 proc. ir 2,8 proc. Tačiau ginklo nešiojimas 2006–2013 m. sumažėjo perpus – nuo 9,9 proc. iki 4,5 proc., o 2022 m. vėl išaugo iki 9,8 proc. Pažymėtina, jog atsakymai apie ginklo nešiojimasi palieka erdvės platesnei interpretacijai, nes 2022 m. apklausoje klausimas buvo papildytas formuluote, kad ginklas gali būti nešiojamas su siekiu ką nors užpulti arba savigynos tikslais. Taigi neaišku, ar klausimas atskleidžia galimą delinkvenciją ar potencialią viktimizaciją (tai pasakytina ir apie 2006 m. bei 2013 m. duomenis). Apie užpuolimų ir kūno sužalojimų tendencijas tarp merginų kalbėti negalima, nes šiuos nusižengimus padariusių merginų procentinės dalys nesiekia 2 proc.

Pateikta analizė skatina klausti, ar kalbant apie turtinio ir smurtinio pobūdžio nusižengimus lytis buvo ir vis dar yra diferencijuojantis veiksnys tarp skirtingų amžiaus kohortų, apklaustų atitinkamai 2006, 2013 ir 2022 metais. Šiuo tikslu, pritaikius chi kvadratu nepriklausomumo kriterijų, paaiškėjo, kad 2006 ir 2013 metais sąsaja tarp lyties ir daugelio nusižengimų pobūdžio egzistavo, o 2022 metais ji daugeliu atvejų išnyko. Kitaip tariant, 2006 ir 2013 m. apie daugelį nusižengimų buvo galima pasakyti, kad jie labiau būdingi vaikinams ar merginoms, o štai 2022 m. reikšmingų skirtumų tarp lyčių neliko. Išsiskiria tik vagystės iš parduotuvių ir grupinės muštynės. Vagystės iš parduotuvių 2006 m. buvo labiau vaikinams būdingas nusižengimas ($X^2(1, N = 1411) = 17.7, p < .01$), 2013 m. – vienodai būdingas abiem lytims ($X^2(1, N = 1784) = 3.7, p = .054$), o 2022 m. tapo labiau merginų nusižengimu ($X^2(1, N = 1147) = 4.4, p < .05$). Grupinių muštynių atveju didesnių pokyčių neįvyko – tai buvo ir išlieka labiau vaikinams būdingas nusižengimas (žr. 2 priedą).

IŠVADOS

Tarptautinis jaunimo delinkvencijos ir viktimizacijos ISRD tyrimas atskleidė straipsnyje nagrinėjamų jaunuolių trijų amžiaus kohortų skirtumus. Pirmajai kohortai (gimusieji 1991–1993 m.) būdingas šiek tiek aukštesnis smurtinių ir turtinių nusižengimų lygis nei antrajai (gimusieji 1998–2000 m.) ir trečiajai (gimusieji 2007–2009 m.). Tai iš dalies atliepia bendrąsias registruotų nepilnamečių nusikalstamų veikų tendencijas, kurių mažėjimas matomas nuo 2003 metų. Tačiau pažymėtina, kad šiam reiškiniui būdingos kiek skirtingos lyčių trajektorijos. Vaikinių turtinio ir smurtinio pobūdžio, kartu paėmus, delinkventinis elgesys tolygiai mažėjo, merginų grupėje antrojoje amžiaus kohortoje delinkvencija buvo mažesnė, o trečiojoje išaugo ir viršijo pirmosios amžiaus kohortos lygį. Kitaip tariant, reikšmingesnis vaikinių smurtinių ir turtinių nusižengimų sumažėjimas kompensavo kiek išaugusią merginų delinkvenciją trečiojoje amžiaus kohortoje, t. y. 2022 metais tyrime dalyvavusios merginos nusižengė taip pat dažnai kaip vaikinai. Skirtingai, tarp registruotų nusikaltimų dominuoja vaikinai. Toks skirtumas gali būti aiškinamas tuo, kad 2022 m. apklausos metu merginos daugiausia pranešė apie vagystes, kurios dėl įstatymo pakeitimų 2015 ir 2018 metais dažnu atveju nekvalifikuojamos kaip nusikalstama veika ir neatsispindi oficialioje statistikoje. Taip pat trečiojoje amžiaus kohortoje išaugęs merginų atsakymų skaičius, kad jos yra nešiojusios ginklą (pvz., lazda, beisbolo lazda, peilį, šaunamąjį ginklą dėl savigynos arba kad ką nors užpultų),

gali indikuoti tiek išaugusią delinkvenciją, tiek padidėjusią savisaugą. Naujausiame ISRD tyrime trečioji amžiaus kohorta išsiskiria ir tuo, kad išnyksta sąsajos tarp lyties ir tokių nusižengimų kaip vagystė įsibraunant į patalpas, plėšimas, turto prievartavimas, motociklo, automobilio vagystė, vandalizmas, užpuolimas, kūno sužalojimas, ginklo nešiojimas. Tik grupinės muštynės vis dar išlieka labiau vaikinams būdingas nusižengimas, o vagystės iš parduotuvių pirmojoje amžiaus kohortoje buvusios būdingos vaikinams tampa labiau merginoms būdingu nusižengimu. Be to, galima teigti, kad jaunuolių, padariusių smurtinius nusižengimus, mažėja tiek žvelgiant per tris amžiaus kohortas bendrai, tiek atskirose lyčių grupėse. Pirmojoje amžiaus kohortoje „grupinės muštynės“ buvo dažniausiai vaikinių deklaruojamas nusižengimas, o trečiojoje jo gerokai sumažėja ir jis užima antrą / trečią vietą po vagysčių iš parduotuvių.

Apibendrinant galima pagrįstai teigti, kad egzistuoja jaunuolių delinkventinio elgesio skirtumai tarp amžiaus kohortų. Tai rodo, kad jaunuolių elgesys per pastaruosius šešiolika metų pasikeitė ir oficialioji statistika atspindi šias tendencijas tik iš dalies.

Baigiant pažymėtina, kad Lietuvos dalyvavimas tarptautiniame jaunuolių delinkvencijos ir viktimizacijos tyrime ISRD atvėrė unikalias galimybes pamatuoti delinkvencijos raišką trijose jaunuolių amžiaus kohortose, gimusiųjų: (1) 1991–1993 m., (2) 1998–2000 m. ir (3) 2007–2009 m., ir įvertinti, kiek delinkventinis elgesys skiriasi ar atliepia registruotų nepilnamečių nuskaltimų tendencijas, išryškinti reiškinio latentįškumą. Tyrimo rezultatai sudaro pagrindą kelti hipotezes apie jaunuolių smurtinį ir į turtinius nusižengimus orientuotą elgesį didžiuosiuose Lietuvos miestuose, o ateityje jas tikrinti tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu, taip pat aiškinti jaunuolių raidos ir delinkventinio elgesio ypatumus bei siūlyti praktinius sprendimus.

1 PRIEDAS. Turtinio ir smurtinio pobūdžio delinkventinio elgesio matavimas ISRD tyrimuose 2006 m., 2013 m., 2022 m.

	Klausimai tyrimo bangose
1. Vagystė iš parduotuvės	ISRD2: Ar Tu kada nors esi ką nors pavogęs iš parduotuvės ar prekybos centro? ISRD3: Esi pavogęs (-usi) ką nors iš parduotuvės ar prekybos centro? ISRD4: Ar Tu pavogei ką nors iš parduotuvės ar prekybos centro?
2. Vagystė įsibraunant į patalpas	ISRD2: Ar buvai kada nors įsilaužęs į patalpą, siekdamas ką nors pavogti? ISRD3: Esi įsilaužęs (-usi) į patalpą, siekdamas ką nors pavogti? ISRD4: Ar Tu esi įsilaužęs (-usi) į namus (būstą) ar patalpą, siekdamas (-a) ką nors pavogti?
3. Motociklo, automobilio vagystė	ISRD2: Ar kada nors pavogei motociklą ar mašiną? ISRD3: Esi pavogęs (-usi) motociklą ar automobilį? ISRD4: Ar Tu esi pavogęs (-usi) motociklą ar automobilį?
4. Plėšimas, turto prievartavimas	ISRD2: Ar Tu kada nors grasinai kam nors ginklu ar gąsdinai primušias, norėdamas gauti iš jo (jos) pinigų ar kitų daiktų? ISRD3: Esi panaudojęs (-usi) ginklą, jėgą ar grasinai panaudoti jėgą siekdamas gauti pinigų ar kitų daiktų? ISRD4: Ar Tu esi panaudojęs (-usi) ginklą, jėgą ar grasinai panaudoti jėgą siekdamas (-a) gauti pinigų ar kitų daiktų?
5. Vandalizmas	ISRD2: Ar Tu kada nors ką nors tyčia gadinai, pavyzdžiui, niokojai autobusų (troleibusų) stoteles, daužei vitrinas, mašinas arba ardei autobuso, troleibuso, traukinio sėdynes? ISRD3: Tyčia ką nors gadinai, pavyzdžiui, niokojai autobusų (troleibusų) stoteles, daužei vitrinas, automobilius arba ardei autobuso (troleibuso) ar traukinio sėdynes? ISRD4: Tu esi tyčia ką nors gadinęs (-usi), pavyzdžiui, niokojęs (-usi) autobusų (troleibusų) stoteles, daužęs (-iusi) vitrinas, automobilius arba pjaustęs (-čiusi) autobuso (troleibuso) ar traukinio sėdynes?

1 PRIEDAS. (Tęsinys)

6. Grupinės muštynės	ISRD2: Ar Tu kada nors dalyvavai grupinėse muštynėse mokyklos kieme, futbolo stadione, gatvėje ar kitoje viešojoje vietoje? ISRD3: Ar esi dalyvavęs (-usi) grupinėse muštynėse futbolo stadione, gatvėje ar kitoje viešojoje vietoje? ISRD4: Ar Tu esi dalyvavęs (-usi) grupinėse muštynėse gatvėje ar kitoje viešojoje vietoje, pavyzdžiui, prekybos centre ar stadione?
7. Užpuolimas, kūno sužalojimas	ISRD2: Ar Tu kada nors tyčia sumušei arba sužeidei ką nors su lazda ar peiliu taip stipriai, kad jam (jai) reikėjo gydytojo pagalbos? ISRD3: Esi stipriai sumušęs (-usi) ar stipriai sužalojęs (-usi) ką nors lazda ar peiliu? ISRD4: Ar Tu esi stipriai sumušęs (-usi) ar stipriai sužalojęs (-usi) ką nors lazda, beisbolo lazda, peiliu ar ginklu?
8. Ginklo nešiojimas	ISRD2: Ar Tu kada nors nešiojaisi ginklą, pavyzdžiui, lazda, peilį (kitokį nei kišeninis peilis) ar grandinę? ISRD3: Esi nešiojęs (-usi) ginklą, pavyzdžiui, lazda, peilį, šaunamąjį ginklą (pistoletą) ar grandinę? ISRD4: Ar Tu esi nešiojęs (-usi) ginklą, pavyzdžiui, lazda, beisbolo lazda, peilį, šaunamąjį ginklą dėl savigynos arba kad ką nors užpultum?

2 PRIEDAS. Jaunuolių padarytų nusižengimų pasiskirstymas tarp lyčių

	2006 m.		2013 m.		2022 m.	
	Vaikinai (proc.)	Merginos (proc.)	Vaikinai (proc.)	Merginos (proc.)	Vaikinai (proc.)	Merginos (proc.)
1. Vagystė iš parduotuvės	12,5**	6,0	13,4	10,5	14,6*	19,3
2. Vagystė įsibraunant į patalpas	1,3**	0,1	1,2**	0,1	0,3	0,5
3. Motociklo, automobilio vagystė	1,2*	0,3	0,6*	0	0,7	0,2
4. Plėšimas, turto prievartavimas	2,3**	0	0,6*	0	0,7	0,9
5. Vandalizmas	10,8**	6,2	5,6**	3	5,5	4,6
6. Grupinės muštynės	21,6**	11,5	12,7**	4,5	9,2**	2,8
7. Užpuolimas, kūno sužalojimas	3,3**	1,2	2,5**	0,8	1	1,6
8. Ginklo nešiojimas	19,5**	9,9	13,2**	4,5	9,2	9,8

Chi kvadratu nepriklausomumo kriterijus, * $p < .05$; ** $p < .01$

Gauta 2023 08 31
Priimta 2023 10 24

Literatūra

1. Aebi, M. F.; Linde, A. 2010. 'Is There a Crime Drop in Western Europe?', *European Journal on Criminal Policy and Research* 16(4): 251–277. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s10610-010-9130-y>
2. Ariès, Ph. 1980. 'Two Successive Motivations for the Declining Birth Rate in the West', *Population and Development Review* 6(4): 645–650.

3. Barlow, H. D. 1990. *Introduction to Criminology*. 5th edn. Harper Collins Publishers.
4. Cloward, A. R.; Ohlin, L. E. 1961. *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*. New York: Free Press.
5. Cohen, A. 1955. *Delinquent Boys*. Glencoe Ill: Free Press.
6. Conklin, J. E. 1989. *Criminology*. 3rd edn. Maximilian Publishing Company.
7. Čepas, A.; Dobrynina, M.; Dobryninas, A.; Kalpokas, V.; Mickevič, A.; Navickas, V.; Nikartas, S.; Šneideris, D.; Valickas, G.; Vanagaitė, K. 2018. *Nužudymai Lietuvoje*. Vilnius: Justitia.
8. Donohue, J. J.; Levitt, S. D. 2019. *The Impact of Legalized Abortion on Crime over the Last Two Decades*. Working Paper No. 25863. National Bureau of Economic Research. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.3386/w25863>.
9. Durkheim, E. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės*. Vilnius: Vaga.
10. Farrell, G.; Tseloni, A.; Tilley, N. 2011. 'The Effectiveness of Vehicle Security Devices and Their Role in the Crime Drop', *Criminology & Criminal Justice* 11(1): 21–35. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/1748895810392190>
11. Gavėnaitė, A. 2004. „Delinkvencijos raiška neformaliose jaunimo grupėse“, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*: 103–118. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2003.2.5942>
12. Glueck, S.; Glueck, E. 1956. *Physique and Delinquency*. Harper & Bros.
13. Hirschi, T. 1969. *The Causes of Delinquency*. Berkeley, Cal: University of California Press.
14. Justickaja, S.; Aleknevičienė, J.; Kalpokas, V.; Giedraitytė-Mačiulienė, R.; Mickevič, A.; Žilinskienė, L.; Žėkas, T. 2015. *Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Justitia. Prieiga per internetą: https://teise.org/wp-content/uploads/2016/06/JAUNIMO_DELINK_ELGESYS.pdf
15. Matthews, B.; Minton, J. 2018. 'Rethinking One of Criminology's "Brute Facts": The Age-crime Curve and the Crime Drop in Scotland', *European Journal of Criminology* 15(3): 296–320. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/1477370817731706>
16. Matza, D. 1969. *Becoming Deviant*. New Jersey: Prentice-Hall.
17. Matza, D. 1995. *Delinquency and Drift: With the New Introduction by the Author*. New York: Transaction Publishers.
18. Morgan, N. 2014. *The Heroin Epidemic of the 1980s and 1990s and its Effect on Crime Trends – Then and Now Research Report 79*. London: Home Office.
19. Payne, J. L.; Piquero, A. R. 2020. *Developmental Criminology and the Crime Decline: A Comparative Analysis of the Criminal Careers of Two New South Wales Birth Cohorts*. Cambridge University Press; Cambridge Core. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1017/9781108882149>
20. Sakalauskas, G.; Kalpokas, V.; Buzaitytė-Kašalynienė, J.; Švedaitė-Sakalauskė, B. 2022. „Latentinės nepilnamečių delinkvencijos apraiškų ir tendencijų Lietuvoje tarptautinis palyginimas“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 24: 101–117. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STPEP.2022.40>
21. Sakalauskas, G.; Kalpokas, V.; Buzaitytė-Kašalynienė, J.; Švedaitė-Sakalauskė, B. 2021. „Registruotos nepilnamečių delinkvencijos apraiškų ir tendencijų Lietuvoje tarptautinis palyginimas“, *Kriminologijos studijos* 9: 173–198. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/CrimLithuan.2021.9.7>
22. Sakalauskas, G.; Dobrynina, M.; Justickaja, S.; Kalpokas, V.; Mališauskaitė-Simanaitienė, S.; Nikartas, S.; Pocienė, A.; Zaksaitė, S. 2011. *Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
23. Shaw, C. R.; McKey, H. 1942. *Juvenile Delinquency in Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.
24. Shaw, C. R.; Moore, M. E. 1938. *The Natural History of Delinquent Career*. University of Chicago Press.
25. Sykes, G. M.; Matza, D. 1957. 'Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency', *American Sociological Review* 22: 664–670.
26. van Dijk, J.; Tseloni, A. 2012. 'Global Overview: International Trends in Victimization and Recorded Crime', in *The International Crime Drop: New Directions in Research*, eds. J. van Dijk, A. Tseloni, G. Farrell. UK: Palgrave Macmillan, 11–36. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1057/9781137291462_2
27. Vileikienė, E. 2006. *Lietuvos nepilnamečių justicijos sociologinė analizė*. Disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
28. Zimring, F. E. 2011. *The City that Became Safe: New York's Lessons for Urban Crime and Its Control*. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199844425.001.0001>
29. Кернер, X. Ю. 1998. *Криминология: Словарь-Справочник*. Москва: Норма.

Interneto svetainių nuorodos:

1. Valstybės duomenų agentūros oficialiosios statistikos portalas: <https://osp.stat.gov.lt/>
2. Nusikalstamų veikų žinybinis registras: <https://ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos>
3. Tarptautinis tęstinis jaunuolių delinkvencijos ir viktimizacijos tyrimas ISRD: <https://isrdstudy.org/>

AUŠRA POCIENĖ, JOLANTA ALEKNEVIČIENĖ, VAIDAS KALPOKAS

Delinquent Behaviour of Young People in Lithuania: What Does the New Delinquency and Victimization Study Reveal?

Summary

The article is based on the data of the International Quantitative Study of Youth Delinquency and Victimization ISRD, which was conducted in Lithuania in 2006, 2013 and 2022. It analyses the property-oriented and violent delinquent behaviour of Lithuanian juveniles who were born after 1990s. The authors raise the questions (1) how the dynamics of this kind of delinquent behaviour has changed through the three age cohorts, born in 1991–1993, 1998–2000 and 2007–2009, (2) to what extent it corresponds to the trends of registered juvenile delinquency and (3) to what extent gender remains as a differentiating factor in delinquent behaviour. The study results revealed differences in delinquent behaviour between the three age cohorts. Also, the latest study showed that in the age cohort born in 2007–2009 delinquent behaviour is equally characteristic of both genders and, in general, juvenile delinquency has drifted from violent to property-oriented infringements.

Keywords: delinquent behaviour of young people in Lithuania, theft, violence, international ISRD study